

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
Кафедра соціально-гуманітарних дисциплін факультету №6**

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни «Політологія»
обов'язкових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

081 «Право» (Правозастосування)

за темою: «Політична ідеологія»

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
30.08.2023 Протокол № 7
(дата, місяць, рік)

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
25.08.2023 Протокол № 7
(дата, місяць, рік)

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
29.08.2023 Протокол № 7
(дата, місяць, рік)

Розглянуто на засіданні кафедри соціально-гуманітарних дисциплін (протокол від 25.08.2023 р. № 9)

Розробник: доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін, кандидат філософських наук, доцент Могільова С.В.

Рецензенти:

завідувач кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін факультету №6 Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент Холод Ю.А.

професор кафедри теоретичної і практичної філософії ім. Й.Б.Шада ХНУ імені В.Н. Каразіна, доктор філософських наук, професор Прокопенко В.В.

План лекції

1. Поняття політичної ідеології.
2. Основні європейські політичні ідеології.

Текст лекції

Політична ідеологія має по суті таку саму внутрішню структуру, як ідеологія загалом, але щодо конкретнішої, більше спеціалізованої ділянки дійсності, яка в ній відображається, — політичної.

Структура політичної ідеології, як і її зміст, визначаються об'єктивним процесом суспільного розвитку і розвитку політичного суб'єкта — носія політичної ідеології.

Одним із основних структуроформівних чинників політичної ідеології є ті соціальні функції, які вона покликана виконувати. Серед них чи не найважливішими є:

- Теоретико-концептуальна — формулювання основних положень, які розкривають інтереси та ідеали певного класу, прошарку, нації, держави.
- Програмно-політична — переведення соціально-філософських принципів та ідеалів у програми, гасла й вимоги політичної еліти. Ця функція безпосередньо пов'язана з діяльністю політичних партій, союзів, об'єднань і виборчих блоків.
- Функція оволодіння масовою політичною свідомістю. Ця функція досягає позитивних результатів лише тоді, коли ідеї й положення ідеології відповідають поглядам й уявленням населення про спосіб життя, якому віддається перевага порівняно з іншими. Ідеологія інтегрує суспільство на ґрунті свідомо сформульованих цілей.

Своєчасне й ефективне здійснення цих функцій надає відповідним структурним елементам політичної ідеології (інтересу, ідеї, гіпотезі, концепції, теорії, ідеалові, гаслу, програмі політичного розвитку тощо) необхідного динамізму й оперативності у виробленні та прийнятті оптимальних рішень. Якщо політична ідеологія не виконує взятих на себе соціальних функцій, вона стає гальмом для свого самоутвердження і веде до деформації окремих структуростримувальних її елементів, між якими існують різноманітні зв'язки: необхідно-причинні, закономірні, випадкові та ін.

Вихідним елементом структури політичної ідеології, що її визначає, формує і детермінує, виступає політичний інтерес, на який спирається і з якого виходить власне політична ідеологія.

Саме такий інтерес виступає як форма вираження потреби, а потреба — вираження політичної необхідності.

Політична ідеологія починається з ідей, виступає як їхня система, хоч і не зводиться до них. У ній розкривається функціональне призначення ідей, можливості й особливості практичної реалізації переходу їх в інші структурні компоненти.

Таким чином, вихідним моментом теоретичного пізнання змісту політичної ідеології виступає політична ідея. Ця ідея розуміється як форма відображення політичної дійсності, як наслідок осягнення думкою предмета пізнання — політичного процесу. У цьому контексті політична ідея являє собою "місток" від думки до дій, від свідомості — до активності. Тут об'єктивна потреба відображається в теорії через інтереси, цілі й мотиви соціальних спільностей та особистостей, вона стає керівництвом до дії.

Тому вироблення нових політичних ідей слід вважати не лише важливою сферою духовного виробництва, а й необхідною потребою вдосконалювати діяльність політичних механізмів суспільства. За таких умов важливо, щоб можливість самореалізування політичної ідеї була доповнена відповідними силами і засобами, які б найповніше втілили її в життя.

У сучасних суспільствах основними силами, які втілюють політичні ідеї в життя, виступають різного роду політичні інститути, і насамперед політичні партії.

Зазвичай у процесі формування політичної ідеології важливу роль відіграє взята на озброєння найвірогідніша соціально-політична гіпотеза, яка дає змогу передбачити процес внутрішньо закономірного зв'язку існуючих ідеологічних і політичних явищ, до певної міри обґрунтувати його фактичними даними, пояснити ймовірність виникнення ідеологічних та політичних явищ і передбачити нові.

З методологічного боку вироблення гіпотези — надзвичайно складна справа. Тому є багато гіпотез, які неправильно, однобоко тлумачать відомі факти і штовхають до помилкових висновків. Використання системного і структурно-функціонального підходів до процесу створення та обґрунтування політичних гіпотез дає змогу розглядати логічне й інтуїтивне, теоретичне й емпіричне, дедуктивне й індуктивне як взаємопов'язані і взаємодіючі моменти в єдиному процесі розроблення та реалізації гіпотез.

А загалом гіпотеза не має самодостатнього значення, вона лише "просуває" знання до концепції, а від неї — до теорії.

Саме в політичній концепції відбувається посутніше поглиблення та конкретизація знань, хоча й вона об'єктивно все ще продовжує ту пошукову функцію, що її започаткувала гіпотеза при аналізі політичної дійсності.

Тому цілком правомірно розглядати політичну концепцію як проміжну ланку чи передумову створення політичної теорії. Таким чином, політична концепція — це ще не теорія, хоча вона з великою мірою достовірності може пояснювати досліджуваний політичний процес чи явище. Концепція перетворюється на теорію лише тоді, коли вона пройде випробування часом або ж практикою. Концепцію, що не витримує такої достовірності, слід вважати ні чим іншим, як пропагандистським прожектором. Така "концепція" зазнає теоретичного і практичного краху.

Втілення політичних концепцій у практику показує, що реалізація політичних знань опосередковується багатьма чинниками: типом держави, системою суспільних організацій, боротьбою чи співпрацею різних політичних сил, монополізмом чи плюралізмом поглядів і т. ін. Врахування цих і деяких інших

чинників є неодмінною умовою вироблення науково обґрунтованої політичної концепції.

Істинність чи помилковість політичної концепції перевіряється аналізом не тільки її внутрішньої структури, а й детермінуючих чинників (необхідність, потреба, інтерес), світоглядних ідеалів (справедливість, свобода, сенс життя) та ціннісних регулятивів розв'язання проблем політичного життя (демократія, політична норма, ідеал).

Стосовно політичних теорій концепції можуть виконувати в одних випадках роль неповного теоретичного знання, а в інших — створювати "концептуальне ядро" теорії.

У сучасній суспільствознавчій науці поняття "теорія" вживається в різних смислових контекстах. При визначенні стратегії й тактики діяльності основних суб'єктів політичного процесу: суспільства, держави, соціальних груп, партій, громадських організацій, політичних поглядів, дій тощо, традиційно вживається поняття "політична теорія", що є найважливішим системотвірним елементом внутрішньої структури політичної ідеології.

Правильність чи хибність політичних теорій перевіряється практикою (політичним експериментом, реалізацією цілей, завдань, гасел і т. ін.).

Прихильники різних напрямів політології єдині в одному: практичні факти підтверджують або відкидають науковість, ефективність теорій, а самі теорії в процесі пізнання і перетворення дійсності стають фактами, якщо точно відображають цю дійсність і дають реальні рецепти перетворення чи відтворення її.

Політичні теорії можуть реалізуватися двома шляхами: безпосереднім впливом на політичну діяльність держав, соціальних груп і особистостей та через ідеали і гасла, які знаходять собі місце в комплексному утворенні — політичних програмах.

У структурі політичної ідеології поняття "теорія" може вживатися у двох значеннях: як структурна частина політичної ідеології і як завершальний етап пізнавального процесу становлення політичної теорії.

Програмним стрижнем політичної ідеології є політичний ідеал — уявлення політичного суб'єкта про досконалість політичного устрою суспільства. У політичному ідеалі повинні відображатися корінні інтереси і завдання політичних суб'єктів, що стосуються основ їхньої життєдіяльності, — характеру власності і відносин соціальних спільнот з приводу власності; ставлення політичного суб'єкта до держави і політичної влади, до перспектив їхнього розвитку за умови, що клас, група чи партія в цій державі стають панівними; а також відносини між націями, народностями, іншими етнічними групами; проблеми створення і використання рівних умов політичного, духовного і фізичного розвитку особистості тощо.

Політичному ідеалові притаманні такі риси: випереджувальне відображення дійсності на основі передбачення, прогнозу; прогресивний вплив на розвиток суспільних відносин, на свідомість і світогляд людей.

Основою життєдіяльності політичних ідеалів є їхня відповідність дійсності, вони не можуть випереджати дійсність, оскільки виступають специфічним

відображенням її у формі ідеального. Який би не висувався ідеал, як би він не пропагувався, але якщо його реалізація не впливає на поліпшення умов життя людей, то його привабливість швидко згасає і він стає гальмом у розвитку суспільства.

У структуру політичної ідеології включаються і політичні гасла, які також повинні відповідати реаліям життя. Політичні гасла — це керівні ідеї, завдання, вимоги і директиви політичних перетворень. Вони завжди повинні закликати людей до безпосередньої дії, отже, не можуть бути "вічними" і застиглими. Політичні гасла — це ефективний засіб трансляції політичної ідеології в масову свідомість, а через неї — і впровадження їх у практику.

Таким чином, політичне гасло є не лише засобом розвитку творчої активності людей, а й способом перевірки дієвості політичної теорії.

У комплексному вигляді структурні складники політичної ідеології (ідеал, гіпотеза, концепція, теорія, гасло) становлять політичну програму діяльності суб'єктів політичного процесу.

Політична програма — це пропонований план діяльності класу, соціальної групи, партії, уряду, політичного блоку, регіональних громадських організацій, світових співтовариств тощо. У політичній програмі теоретично обґрунтовуються основні позиції суб'єкта політичного процесу в усіх сферах суспільного життя, визначається послідовність його дій, шлях і цілі пропонуваніх політичних перетворень, їхні засоби, методи діяльності тощо.

Одним із найскладніших розділів при розроблянні політичної програми є передбачення шляхів, темпів і строків політичної трансформації суспільства. У ньому недопустимо як забігання вперед, без достатнього прогностичного обґрунтування, так і відставання від реалій життя, без з'ясування його глибинних причин і умов.

2. Витоки сучасних суспільно-політичних течій сягають у глибину історії. Розвиваючись і доповнюючись новими елементами, вони активно впливають одна на одну. Практично всі основні політичні партії розвинутих країн сьогодні являють собою певне поєднання соціал-демократичних, ліберальних і консервативних елементів.

Серед значної кількості суспільно-політичних течій і вчень одне з провідних місць займає лібералізм (від лат. *liberalis* — вільний), витоки якого знаходимо в добі Ренесансу.

Найпомітніший внесок у розроблення ідей і принципів лібералізму зробили Дж. Локк, Ш. Монтеск'є, І. Бентам, Дж. Мілль, Б. Чичерін, П. Мілюков, а також представники української суспільно-політичної думки кінця 19 ст. — початку 20 ст. М. Драгоманов, Б. Кістяківський та ін. Ідеями та принципами лібералізму керувалися й учасники англійської буржуазної революції середини 17 ст., і борці за незалежність США. Ці ідеї зафіксовано в таких офіційних державних документах, як "Декларація незалежності США", "Декларація прав людини і громадянина" та ін. Зокрема, у "Декларації прав людини і громадянина" записано, що метою будь-якого політичного об'єднання є охорона природних невід'ємних прав людини: свободи, власності, безпеки тощо.

Більшою чи меншою мірою принципи лібералізму було втілено у Франції в

1830—1870 рр., у Швейцарії, Нідерландах, у скандинавських країнах. Головне випробування ці принципи пройшли у США та Великобританії.

Лібералізм розвивався на конкретному соціально-економічному і національно-культурному ґрунті, він мав багато різних відтінків, національних особливостей. А об'єднувало всіх лібералів те, що вони виступали за парламентський устрій, вільне підприємництво, демократичні свободи, за зміну усталених, але застарілих цінностей і підходів, за вирішення важливих соціально-економічних проблем; за перегляд місця та ролі громадсько-політичних інститутів, які вже стали неефективними, за ревізію основних положень, доктрин і концепцій відповідно до ситуаційних змін у суспільстві.

Залежно від умов, які склалися в країні, від особливостей її розвитку лібералізм постійно удосконалював як свої принципи, так і форми та методи своєї діяльності. Вважається, що лібералізм — не ідеологічна догма, а "проект суспільства", який можна пристосувати до місцевих, історичних, національних і культурних умов. Лібералізм виходить із положення, що світ підпорядкований законам, які нам непідвладні, тому природним принципом поведінки людини має бути здоровий глузд, зважені дії. Зазвичай прийнято поділяти лібералізм на класичний і новий (неолібералізм). Поява нового лібералізму датується кінцем 19 ст. — початком 20 ст.

Основними ідеями і цінностями класичного лібералізму були:

1. Індивідуальна свобода, гідність людської особистості, терпимість, право відрізнятись від інших, мати своє обличчя. Усвідомлення відповідальності людини за свої дії перед собою і перед суспільством, права особи на самореалізацію. Класичний лібералізм передбачає гармонійне поєднання індивідуалізму і гуманізму, самоцінності людини й людської свободи та плюралізму думок і переконань.

2. Розуміння свободи в негативному сенсі, тобто свободи індивіда від зовнішнього примусу, від політичного й соціального контролю з боку держави. Тому лібералізм задекларував тезу про те, що всі форми спадкоємної влади і станові привілеї втратили свою силу. На перше місце лібералізм поставив природні здібності окремої людини як самостійної і розумної істоти суспільства.

3. Визнання приватної власності гарантом і мірилом свободи. Основна свобода — економічна, свобода підприємництва. Із економічної свободи лібералізм виводив політичні та громадські свободи. Утілення в життя цих принципів можливе лише за умов наявності вільного ринку і вільної конкуренції.

4. Сфера індивідуальної активності як реалізація природного права повинна бути захищена від неправомірного втручання держави і церкви в приватне життя людини. Держава не повинна безпосередньо втручатися в економічне і соціальне життя людини. Вона має підтримувати елементарний порядок і створювати необхідні умови для вільної економічної діяльності, захищати країну від зовнішньої небезпеки. Ліберальні ідеї передбачали обов'язок держави стояти на сторожі прав особи, у тому числі й турбуватися про бідні верстви населення, надавати допомогу тим членам суспільства, які не можуть

забезпечити собі необхідні умови проживання.

5. Економічна та юридично-правова системи і державна концепція, які сформулював лібералізм з урахуванням природного, невід'ємного права людини. Право перетворювалося на інструмент, який гарантував окремій людині свободу вибору морально-етичних цінностей, форм діяльності та створення умов для втілення в життя цього вибору. Законодавчо повинен бути закріплений принцип рівності всіх перед законом.

6. Особа не повинна ігнорувати прийняті в даному суспільстві норми і правила гри і зобов'язана нести відповідальність перед суспільством за свої дії. Тобто свобода розумілася не як можливість особи діяти, як їй заманеться.

Значний вклад ліберали внесли у розроблення принципів політичної демократії. Вони розробили ідеї парламентського і конституційного правління, ідеї поділу влади, забезпечення політичних прав громадян, ідеї рівності всіх перед законом, суверенітету народу, плюралізму, поваги до гідності людської особистості тощо.

При цьому необхідно зауважити і те, що лібералізм як світогляд є одночасно і стимулом, і результатом революцій кінця 18 ст. і початку 19 ст., врешті-решті він набув антиреволюційного змісту і спрямованості. Йому не притаманні такі риси, як радикалізм і революційне світобачення.

На межі 19 і 20 століть з розвитком західної цивілізації класичний лібералізм зазнав суттєвих змін, з'являється новий лібералізм — неолібералізм. Особливо швидкими темпами ці зміни відбувались у 20—30-ті роки 20 ст., коли президент США Ф. Рузвельт почав проводити новий курс і коли широко почали впроваджуватися економічні ідеї Д. Кейнса.

Що ж у неолібералізмі з'явилося нового?

- У зв'язку зі зростанням монополізму було прийнято законодавство про захист підприємництва, насамперед середнього, та підприємств-новаторів, які зазнавали особливого ризику.

- В обов'язок держави ставилося розробити стратегію економічного розвитку для того, щоб запобігти кризі й стабілізувати фінансове становище в країні.

- Розширювалася державна власність, визнавався плюралізм форм власності.

- Визнавався обов'язок держави і громадських організацій брати активну участь у захисті не тільки політичних, а й економічних і соціальних прав громадян, особливо бідних верств, які не спроможні забезпечити собі необхідні умови життя.

Після другої світової війни ідеї лібералізму було підтримано в багатьох країнах світу. У 1947 р. був створений Ліберальний Інтернаціонал, до якого увійшли ліберальні, демократичні і прогресивні партії. Нині в ньому налічується понад 50 партій країн Європи, Азії, Америки й Африки.

Ідеологію лібералізму покладено в основу діяльності Демократичної партії США (1828 р.), Ліберальної партії Великобританії (1832 р.), Ліберальної партії Канади (1873 р.) та інших.

Однією з поширених політико-ідеологічних течій сучасності є консерватизм, (від лат. *conserve* — зберігати, охороняти). Історія цієї політичної ідеології починається з кінця 18 ст.

Основні положення консерватизму вперше було сформульовано в працях Е. Берка, Ж. де Местра, Л. де Бонольда, Г. Гегеля, А. Шопенгауера, Ф. Ніцше, В. Соловйова та їхніх послідовників.

В Україні консервативну традицію розвивали Ф. Прокопович, В. Липинський, С. Томашівський, В. Кучабський та інші мислителі.

Консерватизм з'явився як антиреволюційна феодально-клерикальна ідеологія, що ставила собі за мету зберегти незмінними встановлені раніше порядки. Уперше термін "консерватизм" вжив французький письменник Ф. Шатобріан для визначення ідеології періоду Великої французької революції 1789 — 1794 років.

Консерватизм — це політична ідеологія, що орієнтується на збереження і підтримку форм державного устрою і суспільного ладу, що склалися історично, його морально-правових основ, втілених у нації, релігії, шлюбі, сім'ї, власності.

Незважаючи на різні форми свого прояву, консервативна течія має такі основні риси:

- визнання протиприродною свідому перебудову суспільства; оскільки суспільство являє собою систему норм, звичаїв, традицій, інститутів і моральних засад, які сягають у давнину, до них і потрібно пристосовувати сучасні політичні принципи;

- переконання в існуванні всезагального морально-релігійного порядку;
- визнання недосконалості людської природи і природженої нерівності людей, обмеженості людського розуму і невіра в молсливість соціальної рівності між людьми;

- тверде переконання в тому, що гарантом особистої свободи і соціального порядку є приватна власність;

- визнання необхідності класової ієрархії, перевага усталеним суспільним інститутам і тверда орієнтація на державний авторитет.

У зв'язку зі змінами, що сталися у світі в другій половині 20 ст., класичний консерватизм трансформувався в "неоконсерватизм". Біля витоків неоконсерватизму стояли такі відомі громадсько-політичні діячі і вчені, як Д. Белл, З. Бжезинський, Ф. Хаєк, Н. Крістон та ін.

Неоконсерватизм намагається пристосувати традиційні цінності консерватизму до реалій постіндустріального суспільства і відстоює такі принципи: в економічній сфері — звільнення приватного капіталу від надмірного державного втручання; у соціальній — економічний реалізм, скорочення соціальних витрат; у політичній — посилення елітарних тенденцій в управлінні державою, зміцнення законності та порядку.

Неоконсерватизм являє собою своєрідний синтез ідей консерватизму і лібералізму, сутність якого містить заклик: "Розчистити місце від усього того, що було в суспільстві штучно створено, і створити таке, що варте збереження".

Основну увагу неоконсерватори звертають на вимоги зміцнювати законність і порядок, не допускати будь-яких новацій, що можуть підірвати стабільність політичної системи, обмежити владу представників великого капіталу. Неоконсерватори твердять, що реальний розвиток суспільства можливий тільки

за умов вільних ринкових відносин. При цьому основні зусилля повинні бути зосереджені на досягненні формальної свободи, оскільки свобода і рівність несумісні, а соціальна рівність — неможлива. Неоконсерватори виступають проти високих податків на великий капітал з метою перерозподілу коштів на користь бідних верств населення, проти зрівняльного розподілу, за скорочення державних соціальних програм, що перетворюють державу на "дійну корову" і розбещують людину, яка повинна розраховувати тільки на свої власні сили.

Для консерваторів класична демократія не тільки нездійсненна, а й шкідлива, тому необхідне поєднання демократії і влади еліт. Головним правом особи є право мати власність і розпоряджатися нею.

Сьогодні західні консерватори є охоронцями суспільних інститутів, виступають за зміцнення морального порядку, проти будь-яких спроб пом'якшити соціально-економічну нерівність, за свободу приватного підприємництва, активну участь аристократії в державному управлінні.

У багатьох західних країнах ідеологія консерватизму є досить популярною, на її основі створено політичні партії. Успішно функціонують вони в США, Великій Британії, Франції, ФРН і в низці інших країн.

В Україні спектр консервативних політичних партій поки що не склався. А ті політичні партії, що вважають себе консервативними, зокрема Українська національно-консервативна та Українська консервативно-республіканська, якщо проаналізувати весь комплекс їхніх програмних вимог, радше тяжіють до правого радикалізму, ніж до консерватизму.

Найближче підходить до власне консервативних ідей Українська республіканська партія, ідейне коріння якої можна відшукати в Українській Гельсінській спілці.

Консервативні партії в Україні, враховуючи наявний стан суспільно-політичних відносин, всупереч консервативним традиціям, виступають за кардинальні й рішучі зміни в усіх сферах життя суспільства. Тому консерватизм в Україні неминуче буде не правим, а лівим, оскільки гостро відчувається потреба інтенсифікувати інноваційну діяльність, спрямовану на трансформацію суспільства, виведення його на шлях загальнолюдської цивілізації.

У середині 19 ст. сталося різке загострення боротьби між пролетаріатом і буржуазією. Це викликало появу нової політичної ідеології — соціалізму, з майже одночасною появою в ній двох відгалужень — марксизму і соціал-демократизму. Засновник марксистського крила соціалістичної ідеології К. Маркс, як і його послідовники Ф. Енгельс, Г. Плеханов, В. Ленін, Й. Сталін та інші, виходили з того, що розв'язання основних суспільних проблем безпосередньо пов'язане з побудовою справедливішого порівняно з капіталізмом соціалістичного суспільства.

Ідейною основою створення марксизму стали: німецька класична філософія; англійська політична економія і французький утопічний соціалізм.

Базовими цінностями марксизму є суспільна власність на засоби виробництва, рівність, народовладдя, інтернаціоналізм.

В основу марксизму покладено такі постулати:

- Соціалізм є вищою порівняно з капіталізмом формою суспільної організації, перехід до якої можливий тільки шляхом революції.

- Побудова соціально справедливого суспільства неможлива без знищення приватної власності на засоби виробництва.

- Шлях до соціалізму пролягає через заміну буржуазного парламентаризму диктатурою пролетаріату. Тому марксизм особливо багато уваги приділяв розробленню теорії диктатури пролетаріату, стратегії і тактики революційного робітничого руху.

Невипадково у 19 ст. марксистське вчення особливу увагу приділяло саме революційним методам переходу від капіталізму до соціалізму, обґрунтуванню необхідності диктатури пролетаріату, розробленню стратегії і тактики революційної боротьби.

У 20 ст. вчення марксизму було розвинуто в працях В. Леніна. Саме це комуністичне вчення було названо "марксизмом-ленінізмом", згідно з яким соціалістична ідея здійснювалася через масове соціальне насильство, повну заборону приватної власності, ринкових відносин, політичної і духовної опозиції. Усе це призвело зрештою або до краху так званого соціалізму (СРСР, країни Центральної і Східної Європи), або до глибокої кризи (Куба, Північна Корея), або до ринкового реформування (Китай, В'єтнам). У свою чергу, це негативно позначилося на самому уявленні про соціалізм як про політичну ідеологію, спричинило її кризу. Тому є всі підстави вважати, що досвід, накопичений марксизмом-ленінізмом, не тільки не виправдав сподівань її ідеологів, а й трагічно позначився на всьому житті народів, які керувалися цим ученням і яким довелося пожити кілька десятиліть за його жорстокими законами.

Інша доля склалась у соціал-демократичного крила соціалістичної ідеології, що вже остаточно відокремилося від марксистської ще в 1889 р.

Ідеологи соціал-демократичного напрямку Е. Бернштейн, К. Каутський, О. Бауер, К. Реннер, Д. Манн і деякі інші виходили з того, що новий лад, який повинен замінити капіталізм, можна організувати не шляхом революційного насилля, а шляхом поступової історичної еволюції суспільства в напрямі соціальної справедливості і рівності громадян. На думку прихильників соціал-демократизму, соціалізм не означає якогось реального суспільного ладу, ідея соціалізму — це морально-політичний ідеал: "Кінцева мета ніщо, рух — усе".

В Україні ідеї соціал-демократизму підтримали і розвивали такі відомі вчені і громадсько-політичні діячі, як Д. Антонович, П. Федченко, І. Мазепа, В. Винниченко, М. Порш, С. Петлюра, В. Чехівський та ін.

Базовими цінностями соціал-демократизму є свобода, справедливість, рівність і солідарність. Вирішальна умова утвердження соціалізму — здійснення справжньої демократії.

В основу соціал-демократизму покладено такі основні ідеї і принципи:

- державне регулювання економіки і розвиток ринкових механізмів, поєднання їх;

- соціальне партнерство, а не класова боротьба;

- перехід до нового суспільства шляхом реформ, відмова від революції;

- відданість парламентаризмові, орієнтація на плюралізм і порозуміння в розв'язанні суспільних проблем;
- соціальна захищеність людини і введення робітничого самоуправління;
- заперечення диктатури як форми політичної влади;
- підвищена увага до етичних стимулів політичного розвитку.

У центрі уваги соціал-демократії — ідея створення "соціальної держави" як інструменту формування "солідарного суспільства", де повинні з'єднатися два великі досягнення 20 ст. — індивідуальність творчості і колективна солідарність. Свого практичного втілення ця ідея набула в низці європейських країн.

Соціал-демократи замінили і частково удосконалили ідею класового протиборства концепцією "соціального партнерства". Однак не все так добре у них склалося, як це видається на перший погляд. Нездійсненими виявились ідеї "демократичного соціалізму" і "суспільства — держави всезагального благополуччя". Неправильне тлумачення сучасної ролі середніх верств, труднощі в розв'язанні питань щодо найманої праці, соціальних наслідків технологічної революції в розвинутих країнах та інші теоретичні прорахунки серйозно підрвали вплив соціал-демократів. Утім, і успіхи деяких країн у соціальному забезпеченні, охороні здоров'я, освіті, житловому будівництві і багатьох інших сферах значні. У країнах, уряди яких очолювали соціал-демократи, практично ліквідовано безробіття і бідність.

У 80-х роках 20 ст. більшість соціал-демократичних партій прийняла нові редакції своїх програм. В основу їх покладено такі базові засади, як політичний плюралізм; приватнокапіталістичні принципи економіки і державне регулювання її; соціальна допомога бідним верствам населення; забезпечення максимального рівня зайнятості тощо.

Особливістю сучасної соціал-демократії є те, що загальний напрям політичної діяльності цих партій визначається відносно короткотерміновими програмами і заходами. Саме цим і пояснюється згода соціал-демократів іти на компроміси і домовленості як усередині своїх партій, так і поза їхніми межами. Саме цим можна пояснити й появу численних соціал-демократичних концепцій (австромарксизму, африканського соціалізму, етичного соціалізму та ін.).

Багатоваріантність цих і деяких інших підходів соціал-демократів до розв'язання наболілих соціальних проблем приводить до того, що нині важко провести чіткі відмінності між соціал-демократичними партіями і партіями інших ідейно-політичних орієнтацій.

Це посилює позиції соціал-демократії і на міжнародній арені. У 1974 р. було створено Союз соціал-демократичних партій Європейського співтовариства, створено в парламенті Європейського союзу соціал-демократичну фракцію. Позитивним чинником світового розвитку став Соціалістичний Інтернаціонал, який нині об'єднує близько 80 соціалістичних і соціал-демократичних партій, які налічують 20 млн членів.

Однією з дуже поширених ідеологій є християнсько-демократична. В її основу покладено.

- синтез "миру любові" і "миру влади";

- визнання необхідності формувати державу як гаранта свободи для всіх громадян суспільства;
- утвердження тези про те, що добробут людини залежить від благополуччя суспільства і держави і навпаки;
- визнання держави як гаранта духовної свободи з одночасним запереченням того, що держава є найвищою політичною цінністю, а тому не слід сліпо підкорятися світській владі;
- моральними критеріями діяльності людини і держави є християнські цінності;

- держава повинна забезпечити реалізацію демократичних прав громадян, надавати допомогу всім тим, хто її потребує; це може забезпечити баланс інтересів і відносин між державою та громадянином.

Однією з одіозних суспільно-політичних течій сучасності є фашизм. Термін "фашизм" (від лат. fascio — пов'язка, пучок, в'язка, об'єднання) почав широко вживатися з 1919 р., коли в Італії було створено фашистську партію, яку очолив Б. Муссоліні. У своїй класичній (італійській) формі фашизм був покликаний піднести силу національного духу, відродити історичне значення Римської імперії, сформувані ментальні засади нових імперських амбіцій, встановити тверду державну владу, яка б організувала все суспільство для здійснення історичної мети національного відродження. Із цього часу фашизм проявляється як екстремістсько-політичний рух, як форма правління і як ідеологія.

Фашизм як екстремістсько-політичний рух з'явився після першої світової війни, за умов глибокої економічної кризи. Саме в цей час величезні маси людей жили на межі виживання. Цим і скористалися фашисти, залучивши їх під свої знамена.

Головним об'єднувальним гаслом для фашистів стала корпоративна єдність нації, що ґрунтується на спільності крові і раси й гарантом якої покликана бути держава.

Як державна форма правління фашизм являє собою різновид тоталітаризму. Він передбачає повний контроль усього суспільного життя з боку держави та силових структур правлячої партії, ліквідацію демократичних свобод та інституцій, мілітаризацію країни. Такий соціальний порядок забезпечується репресіями проти інакомислення і "фільтрацією" суспільства від усіх елементів, які виступають проти фашизму.

Як ідеологія фашизм являє собою суміш расистських, інтернаціоналістичних, націоналістичних, соціалістичних, консервативних і деяких інших ідейно-політичних течій. З'єднувальним ланцюгом цих течій виступає апологетика виконавчої ролі держави, нації та її вождя.

Серед теоретиків — фундаторів фашистської ідеології слід назвати А. Ракко, Д. Джентіле і Б. Муссоліні. Найбільший внесок у становлення фашистської ідеології зробив Б. Муссоліні. Саме він не тільки визначив основні риси фашизму: активізм, націоналізм і футуризм, розкрив їхній зміст, а й першим спробував втілити ідеї фашизму в життя.

Одним із найреакційніших відгалужень ідеології фашизму є нацизм

(націонал-соціалізм). Нацистську доктрину обґрунтовано в книжках А. Гітлера "Моя боротьба" і А. Розенберга "Міф 20 століття". Найхарактернішими рисами нацистської ідеології й політики є: панування расистської шовіністичної ідеології; культ вождя; встановлення однопартійної системи; ототожнювання партії з державою, зрощення їхніх апаратів; мілітаризація й уніфікація всього суспільного життя тощо.

У політичній доктрині фашизму індивід — ніщо. Він повинен розчинятись у найвищій силі — нації й відчувати гордість від участі в ній. Фашизм широко пропагує самопожертвування з очевидною метою — обґрунтувати необхідність існування й діяльності вождів, їхнього владарювання над масою.

Основними засобами досягнення своєї мети фашизм вважає силу, насамперед військову. Тому мілітаризація, насильницькі методи як під час завоювання влади, так і в процесі виконання програмних завдань фашизму є необхідною умовою його існування. Фашизм протиставляє військову силу таким основоположним політичним цінностям, як свобода, рівність і демократія. Усіма доступними методами фашизм насаджує правовий нігілізм, антипарламентаризм, обмеження демократичних прав і свобод.

Фашистська ідеологія ґрунтується на ідеї расової винятковості панівної нації, а це зумовлює проведення антинаціональної за своєю суттю політики — шовінізму, расизму, геноциду та етноциду.

За умов панування фашизму неможливе легальне існування будь-яких опозиційних політичних партій або інших політичних об'єднань.

Ідеї фашизму і фашистські рухи мають місце і в сучасному світі, уже у вигляді неофашизму. Нині неофашистські організації діють у 80 країнах світу. Створено Всесвітній союз нацистів із штаб-квартирою в США. В основу неофашистської ідеології покладено все ті ж фашистські постулати. Але є й відмінності, що містяться в закликах неофашистів, — відмова від етнічного месіанства, пропаганда так званого гуманізованого фашизму і деякі інші.

Сучасні неофашисти виступають під гаслами "чистого" фашизму, вільного від спотворень, намагаються відмежуватися від злочинів гітлерівського фашизму. Сьогодні вони говорять про білу людину взагалі, яка протиставляється "кольоровим" народам. Неофашисти США, наприклад, твердять про перевагу "англосаксонської раси".

До крайніх поглядів і методів політичної діяльності відносять і політичний екстремізм. Ліве його відгалуження в теорії покладається на ідею негайної революції і боротьби, а правий напрям використовує ультранаціоналістичні гасла і виявляється у формі фашизму чи расизму.

Особливим проявом політичного екстремізму є релігійний екстремізм. Дуже великого поширення в наш час набув ісламський фундаменталізм.

Для практики політичного екстремізму характерним є намагання досягнути політичної мети шляхом використання будь-яких форм насилля, включаючи і політичний терор.

Таким чином, політичні ідеології формуються на основі певних соціально-економічних відносин і мають собі за мету активізацію суб'єктивного чинника. Плюралізм ідейно-політичних течій, підходів, методологічних принципів,

терпимість до інакодумства є запорукою стабільності будь-якого політичного ладу.

Нині у світовій соціально-політичній думці все більше окреслюються контури планетарної ідеології гуманізму. Така синтетична ідеологія в майбутньому може мати перспективу, тому що вона буде ґрунтуватися на ідеї "знімання" суперечностей між свідомістю особи і суспільством через трансцендентальні суб'єкти: Всесвіт і знання. Нова епоха вже сформувала необхідність у такій ідеології, оскільки саме гуманізм як планетарна ідеологія зможе об'єднати всі нації в світове співтовариство, покликане забезпечити соціальний добробут та інтелектуальні й духовні потреби кожної людини Землі.